

פרשת שמות

סיפור השעבוד וגזרת המתת הבנים (שמות א)

מאת הרב אלחנן סמט

- א. נושא הסיפור
- ב. המבוא לספר - חוליה מקשרת בין בראשית לשמות
- ג. תיחום סיפור הגזרות
- ד. מחציתו הראשונה של הסיפור
- ה. מחציתו השנייה של הסיפור
- ו. הקבלת המחציות
- ז. משמעות המבנה
- ח. הקבלת המחציות ושאלת זהותן של המיילדות
- ט. הסיום הפתוח של כל מחצית ומדרשי חז"ל

א. נושא הסיפור

הסיפור הפותח את ספר שמות מתאר שני תהליכים הפוכים העוברים על בני ישראל במצרים, שהאחד הוא מחוללו של האחר והוא גם המזין את התפתחותו. התהליך הראשון הוא ההתעצמות הפנימית של בני ישראל - ההתרבות הבלתי רגילה שלהם. כתוצאה ממנו הופכת המשפחה בת שבעים הנפש שירדה למצרים בתוך זמן קצר יחסית לעם רב. תהליך ההתעצמות הזה - גידולו של עם בני ישראל וריבוי המהיר - נתפס ע"י פרעה כאיום על העם המצרי, והדבר מביא לתהליך הפוך, שמגמתו לבלום את המשך ריבויים של בני ישראל. וכך משפחה שהייתה מקורבת לשלטון ואשר זכתה בשל כך בזכויות מיוחדות, הופכת תוך זמן קצר למיעוט מדוכא ומשועבד שסכנת השמדה מרחפת על ראשו. תהליך ההתרבות של בני ישראל צמח מבפנים, ללא תכנון וללא יד מכוונת. תהליך הדיכוי נכפה עליהם מבחוץ, בהתחכמות מרושעת של פרעה ושל עמו. כיוון שהתהליך החיצוני הזה בשלבו הראשוניים לא הצליח לעצור את תהליך ההתעצמות הפנימית, הלך הדיכוי והחמיר, והסיפור מציג לפנינו את התפתחותו שלב אחר שלב.

בעיון זה נבקש לעמוד על מבנהו של הסיפור הפותח את חומש שמות ועל כמה מאמצעי הסגנוניים, כמסגרת להבעת היחס הדינמי בין שני התהליכים הללו המתוארים בסיפור.

ב. המבוא לספר - חוליה מקשרת בין בראשית לשמות

העיסוק בסיפור המקראי, על כל היבטיו, מחייב בראש וראשונה את הגדרת תחומיו: היכן הוא מתחיל והיכן הוא מסתיים. נדמה שביחס לסיפורנו שאלת התיחום במה שנוגע לתחילתו אינה שאלה: ראשיתו של החומש היא גם ראשיתו של הסיפור. אולם באמת אין הדבר כן. בראש החומש נמצאת פרשה קצרה בת שבעה פסוקים, והיא משמשת מבוא לפרשת הגלות והגאולה כולה. כפי שנראה מיד, פרשה קצרה זו מהווה חוליה מקשרת בין ספר בראשית לספר שמות: היא חוזרת על כמה עובדות יסוד שסופרו בסוף ספר בראשית, והמשמשות כתשתית היסטורית לאירועים בספר שמות, ויחד עם זאת היא גם מקדמת אותנו מבחינת הזמן ומבחינת תיאור המציאות אל ראשית ההתרחשות המייחדת את ספר שמות, אך עדיין אין היא מגיעה אל פרעה החדש ואל גזרותיו. במילים אחרות: לפנינו מצג המשמש לא רק את סיפור השעבוד והגזרות שבהמשך, אלא את כל חלקו הראשון של ספר שמות.

הבה נראה זאת בפסוקים עצמם:

פתיחת ספר שמות מקבילות בסוף ספר בראשית

א. הירידה למצרים א ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו באו ב-ד פירוט שמות בניו של יעקב ה ויהי כל נפש יצאי ירך יעקב שבעים נפש ויוסף היה במצרים מ"ו, ח ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו. ח-כו פירוט שמות בני יעקב ובניהם כז כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים ובני יוסף אשר ילד לו במצרים נפש שנים

ב. מות יוסף ו וימת יוסף נ', כו וימת יוסף בן מאה ועשר שנים...

האמור עד כאן בפתיחת ספרנו הוא חזרה מקוצרת על שני גבולותיה של היחידה האחרונה בספר בראשית. יחידה זו מתארת את התקופה שמירידת יעקב ובניו למצרים (מ"ו, ח) ועד למות יוסף בסיום הספר - תקופה של 71 שנים. תקופה זו היא הבסיס ההיסטורי להתפתחויות בספר שמות.

אלא שמיד אחר המלים "וימת יוסף" שבספר שמות, ממשיך פסוק ו ואומר:
וכל אחיו וכל הדור ההוא.

מילים אלו מקדמות אותנו ביחס לסיום ספר בראשית בשנות דור: לא רק יוסף מת אלא גם כל אחיו, וגם "כל הדור ההוא" - שירד למצרים, כלומר גם דור הבנים - נכדי יעקב - מת (רשב"ם). ועתה אנו מגיעים לפסוק החתימה של פרשת המבוא לספרנו, פסוק שחשיבותו להמשך רבה ביותר, והנה גם לו יש מקבילה בסוף ספר בראשית, שם נאמר:

בראשית מ"ז, כז: וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד. ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד

ותמלא הארץ אתם.

דמיון יש כאן, אך חשובים יותר ההבדלים: אמנם כבר בדור הראשון של יורדי מצרים החל תהליך ההתרבות המופלאה "ויפרו וירבו מאד", אולם תהליך זה צובר עצמה כפולה בדורות שאחריו, אלו הדורות שספרנו מתחיל לספר עליהם: כל תיבה המתארת את הריבוי בראשית, נכפלת בשמות: ויפרו - פרו וישרצו; וירבו - וירבו ויעצמו; מאד - במאד מאד. מחמת הריבוי העצום שלהם בספר שמות, נפרצים הגבולות הגאוגרפיים של התיישבותם בארץ גושן: "ותמלא הארץ אתם".

ג. תיחום סיפור הגזרות

נמצא אפוא כי פתיחת סיפור הגזרות היא בפסוק ח:

ויקם מלך חדש על מצרים, אשר לא ידע את יוסף.

פסוק זה אכן נושא אופי מתאים לפתיחתו של סיפור חדש: הוא מציג דמות חדשה, והוא מציין פתיחתה של תקופה חדשה, **הרחוקה מרחק זמן ניכר** מזו שתוארה בספר בראשית. את פער הזמן שבין דורו של יוסף, בסוף ספר בראשית, לבין דורו של פרעה החדש "אשר לא ידע את יוסף", ממלאה פרשת-המבוא. היא שממחישה לנו את משך הזמן באמרה כי "כל הדור ההוא" - שבעים הנפש שירדו למצרים - מת, והיא שמתארת את תהליך הריבוי המדהים שהתרחש באותו פער זמן, ושיעמוד במרכז הדיון בסיפור הבא.

היכן מסתיים סיפורנו? לא היינו רואים בפסוק כב כשלעצמו סיום נאות לסיפור:

ויצו פרעה לכל עמו לאמר: כל הבן הילוד היארה תשליכהו וכל הבת תחיון.

שכן הקורא מצפה להמשך: האם צו זה קיים? וכיצד קיים, ולמשך איזה זמן? אין הסיפור משיב על כך. פסוק כב הוא בכל זאת **סיום פתוח** של סיפורנו, משום שבפרק ב' פסוק א מתחיל בביור סיפור חדש:

וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי. ותהר האשה ותלד בן...

על ההבדל בין הדמות הקולקטיבית העומדת במרכז הסיפור שבפרק א - דמותם של ישראל כ"עם", לבין הדמויות הפרטיות העומדות במרכז הסיפור שבפרק ב, כתבה נחמה ליבוביץ בעיונים בספר שמות (עמ' 20):

תמונת ישראל בפרק זה [-א'] תמונה קודרת של המון אפור, ללא תיאור אופיו ופרצופו, ללא דמויות אינדיבידואליות בו, ללא אישיות מתבלטת - המון סובל ומדוכא ללא גיבורים. והיפוכו בפרק ב. כאן, על רקע חשוך זה של ההמון ללא צביון וללא פרצוף, מתבלטת משפחה אחת - אב, אם, בת. אמנם לפי שעה אף הם אנונימיים, אבל אופי להם, ייחוד להם. וכאן נולד גיבור הפרק.

אמנם נכון הוא, שהסיפור החדש אודות הולדתו של משה מבוסס על ידיעת הגזרה שנגזרה בסוף פרק א בפסוק כב: אלמלא ידיעת גזרת פרעה לכל עמו "כל הבן הילוד היארה תשליכהו" אין הקורא מבין מדוע בת לוי צריכה להצפין את בנה שלושה ירחים עד כי לא יכלה עוד הצפינו, ומדוע עליה לשים אותו בתיבה על היאור. סיפור זה אף עונה על השאלה שנשארנו עמה בסוף פרק א: האם נתקיימה גזרת פרעה זאת? אכן נתקיימה, עד כדי כך שלא ניתן היה להחזיק אף בסתר תינוק זכר במשפחה מבני ישראל לזמן רב. ובכל זאת, זהו סיפור אחר, שיש לו נושא אחר. גזרת פרעה משמשת לו רקע בלבד אך אינה הנושא הנידון בו. בסיפור זה ישנן דמויות אחרות ואווירה שונה לגמרי.

נמצא כי סיפור הגזרות הוא בפרק א' פסוקים ח-כב והוא בן ט"ו פסוקים. אף חלוקת הפרשות של המסורה תומכת בתיחום זה: פסוקים א-ז, שאותם הגדרנו כמבוא לספר, הם פרשה פתוחה בפני עצמה; פסוקים ח-כב - סיפור הגזרות - הם פרשה פתוחה בפני עצמה, ובפרק ב', א מתחילה גם כן פרשה חדשה.

ד. מתחית הראשונה של הסיפור

כיצד בנוי סיפורנו? קל להבחין בו בשני סוגים של גזרות: גזרה אחת מנסה להתמודד עם ריבויים של ישראל באמצעות **עבודה**, כלומר לגרום **בעקיפין** להפסקת ריבויים, ואילו הגזרה האחרת היא גזרת

המתת הבנים המנסה למעטם באופן ישיר באמצעות מעשי רצח. התפנית החמורה הזאת בגזרות פרעה חלה בפסוק טו, והיא מחלקת את הסיפור לשתי מחציות:
א. חיד - שבעה פסוקים;

ב. טו-כב - שמונה פסוקים.

כדי לעמוד על טיב ההקבלה בין שתי מחציות הסיפור עלינו לבדוק תחילה את תוכנה של כל מחצית בפני עצמה.

במחצית הראשונה, לאחר פסוק ח המשמש מצג לסיפור, שלושה נושאים:

1. דברי פרעה אל עמו (ט-י)

2. גזרת בניית ערי מסכנות וכישלונה (יא-יב)

3. גזרת עבודת הפרך (יג-יד)

ובכן, האם לפנינו גזרה אחת או שתי גזרות? עיון מדוקדק מעלה שיש כאן שתיים, אך להן מכנה משותף: עבודה. בתיאור הגזרה הראשונה לא נזכרה העבודה: שם המילה החשובה היא "עינוי": "למען ענתו בסבלתם" - "וכאשר יענו אתו". "עינוי" זה פירושו שעבודם של בני חורין, הפיכתם לעבדים (ראה עיונונו לפרשת לך לך). על בני ישראל הוטלו עבודות כפייה - בניין ערי מסכנות לפרעה, והוא הנקרא "מס" בלשון המקרא. על ביצוע הפרוייקט הלאומי הזה הופקדו שרי מסים מצריים. אך השעבוד הזה של בני ישראל, ששינה את מעמדם במצרים ותבע מהם עבודה קשה וממושכת, לא הניב את הפרות: "וכאשר יענו אתו, כן ירבה וכן יפרץ".

כישלון גזרת "העינוי" מביא לגזרה חדשה - "עבודת הפרך": "חמש פעמים מופיע השורש עב"ד בשני

הפסוקים: "ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך"; "וימררו את חייהם בעבדה קשה"; "...ובכל עבדה בשדה"; "את כל עבדתם אשר עבדו בהם בפרך". יש כאן הרחבה ברורה של הגזרה הראשונה: לא עוד עבודה מוגדרת שיש לה התחלה ושיש לה סוף כבניית ערי מסכנות, אלא "עבודת פרך" בתחומים רבים: "בחמר ובלבנים ובכל עבדה בשדה"; לא עוד שרי מסים שאחראים לגבות מס עבודה מבני ישראל, אלא "ויעבדו מצרים את בני ישראל" - אף המון העם המצרי (רמב"ן). האם הפעם הועילה הגזרה? על כך אין תשובה מפורשת בסיפור, אך הצורך בפנייה למיילדות מעלה על הדעת שאף גזרה זו לא הועילה.

ה. מחציתו השנייה של הסיפור

נעבור עתה למחצית השנייה (טו-כב). אף כאן נידונים שלושה עניינים:

1. דברי פרעה למיילדות ואי-היענותן לו (טז-יז).

2. שאלת פרעה ותשובת המיילדות, ושכרן מאת הא-להים (יח-כא).

3. צו פרעה לכל עמו (כב).

האם במחצית זו גזרה אחת או שתיים? שוב לפנינו שתיים שהן אחת. הניסיון הראשון של פרעה להביא למיתתם של התינוקות הזכרים נעשה בפנייה למיילדות. נראה שפנייה זו נעשתה בסתר, לא כצו רשמי. לפיכך מסתבר כי אף אם היו המיילדות עושות כאשר דיבר אליהן מלך מצרים, לא היו ממייתות את כל הזכרים, שכן דבר כזה אין אפשרות להסתייר. אלא שהן לא עשו כלל כדבר פרעה "ותחיינן את הילדים". בתשובתן לפרעה - "כי חיות הנה, בטרם תבוא אליהן המיילדת וילדו" - מתארות הן בפניו את כוח ההתרבות המופלא שיש בעם הזה, כוח ויטאלי, שאינו דומה למה שקיים אצל המצרים - "כי לא כנשים המצרית העברית". בכך הן מחריפות את חרדתו של פרעה מפני אותו כוח מאיים שיש בבני ישראל.

בין כך ובין כך, תהליך ההתרבות נמשך - "וירב העם ויעצמו מאד", ועל כן באה החמרה בגזרת פרעה: "ויצו פרעה לכל עמו לאמר: כל הבן הילוד היארה תשליכהו וכל הבת תחיון". שוב לא אמירה בסתר

לשתי מיילדות, אלא **צו גלוי לכל העם** המצרי; לא המתתם על האבניים של חלק מן הבנים אלא השלכה ליאור של כל הבן הילוד. האם הפעם הועילה הגזרה? גם כאן אין על כך תשובה מפורשת בסיפור, אך הסיפור הבא מעורר למחשבה שגזרה זו אכן נתקיימה, ואימה אפוא איום של ממש על המשך הריבוי של בני ישראל. מי הוא שירצה להביא ילד לעולם, כאשר זה הוא העתיד הצפוי לו אם יהיה בן זכר? מאידך, דווקא סיפור הולדת משה מדגים כיצד נתחכמו משפחות מבני ישראל כנגד הגזרה וגם יכלו לה.

השורש יל"ד משמש כמילה מנחה במחצית השנייה של סיפורנו. הוא מופיע לכל אורכה 12 פעמים. 7 הופעות של השורש הזה הן בשם העצם 'מיילדות', מה שמלמד כי שתיהן הן הגיבורות של מחצית זו. 3 הופעות הן של הפועל יל"ד, ושתיים של השם "ילד" בצירוף החוזר פעמיים "ותחיינן את הילדים", הן בלשון הכתוב (פסוק יז) והן בשאלתו של פרעה (פסוק יח). והנה השם "ילד" מופיע בסיפור הולדתו של משה (ב', א-ג) שבע פעמים ככינוי שלו. נראה כי נרמז כאן שהולדת משה מהווה ביטול גזרת "כל הבן הילוד..." כשם שמעשיהן של המיילדות - "ותחיינן את הילדים" - היה ביטול גזרת "אם בן הוא והמתן

אתו".

עוד שורש חשוב החוזר במחצית השנייה של הסיפור הוא חי"ה :

1. (טז) אם בן הוא והמתן אתו ואם בת הוא וחייה.
 2. (יז) ... ותחיין את הילדים.
 3. (יח) ... ותחיין את הילדים?
 4. (יט) כי חיות הנה.
 5. (כב) כל הבן הילוד היארה תשליכהו וכל הבת תחיין.
- כנגד גזרת פרעה בשני נוסחיה, המאפשרת חיים רק לבנות הנולדות, מאפשרות המיילדות חיים לכל הילדים הנולדים, גם לבנים. הסברן לכך הוא בתכונתן של הנשים העבריות היולדות - אלו שמביאות חיים לעולם - "כי חיות הנה".

ז. הקבלת המחציות

מאליה עולה עתה הקבלת המחציות זו לזו : זו הקבלה ישרה וברורה : בכל מחצית חוזרים אותם שלבים : הגזרה בשלבה הראשון (כל מחצית לפי עניינה) ; כישלון שלב ראשון זה (- העם ממשך להתרבות) ; הגזרה בשלבה השני - המורחב, וסיום פתוח שאינו עונה על השאלה האם השלב השני נחל הצלחה כל שהיא. הנה טבלת המבנה :

א. גזרת העבודה ב. גזרת המתת הבנים

השלב הראשון (יא) וישימו עליו שרי מסים למען ענתו בסבלתם ויבן ערי מסכנות לפרעה את פתם ואת רעמסס. (טו) ויאמר מלך מצרים למילדת העברית... (טז) ויאמר : בילדכן... וראיתן... אם בן הוא והמתן אתו...

כישלון (יב) וכאשר יענו אתו כן ירבה וכן יפרץ. ויקצו מפני בני ישראל. (יז) ותיראן המילדות... ולא עשו... ותחיין את הילדים. (כ) וירב העם ויעצמו מאד.

השלב השני המורחב (יג) ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך (יד) וימררו את חייהם בעבדה קשה... את כל עבדתם אשר עבדו בהם בפרך. (כב) ויצו פרעה לכל עמו לאמר : כל הבן הילוד היארה תשליכהו, וכל הבת תחיין.

סיום פתוח ----- (האם הצליח הפעם?) ----- (האם הצליח הפעם?)

היחס בין שלב ב של הגזרה לבין שלב א שלה הוא אותו היחס בשתי המחציות : אף ששלב ב מכוון להשגת אותה מטרה כמו שלב א (הפסקת ההתרבות במחצית הראשונה, "המעטה פעילה" במחצית השנייה), ואף באותם אמצעים ("עבודה" במחצית הראשונה, המתת הבנים במחצית השנייה), בכל זאת הוא רחב יותר בשני מובנים : הוא טוטאלי מבחינת היקפו ("כל עבדה... כל עבדתם" במחצית הראשונה, "כל הבן הילוד" בשנייה), והוא מועבר מידי בעלי תפקידים שיוחדו לפגיעה בישראל (שרי מסים, מיילדות) לידי כל העם המצרי. הנה טבלת סיכום של השלבים השונים :

המבצעים

במחצית א 1. עינוי באמצעות 'מס עבודה' לשם מטרה מוגדרת : בניין ערי מסכנות. שרי מסים

2. עבודת פרך, שעבוד אישי למצרים, עבודה בכל התחומים. כל העם המצרי

במחצית ב 1. הריגה (בסתר?) של הבנים הזכרים (ואם בסתר הרי זו הריגה חלקית). המיילדות

2. הריגה (בגלוי?) של כל הזכרים. כל העם המצרי

ז. משמעות המבנה

מהו הרעיון המעוצב במבנה זה של הסיפור?

בראש עיוננו הצבענו על שני תהליכים הפוכים המתרחשים בסיפורנו : תהליך ההתעצמות הפנימית של ישראל, ולעומתו תהליך הדיכוי המצרי הנכפה על בני ישראל, שנועד לבלום את התרבותם. התהליך הראשון, עם כל היותו דינמי מעצם מהותו, הרי הוא סטטי מבחינת הופעתו בסיפור : הוא כמעט ואינו משתנה מתחילת הסיפור ועד סופו. 7 ביטויים מילוליים של התעצמות בני ישראל מופיעים לאורך סיפורנו. שלושה נאמרים בפי פרעה בראש הסיפור במגמת התנגדות ורצון לבטלם :

1. ט הנה עם בני ישראל רב

2. ועצום ממנו

3. י הבה נתחכמה לו פן ירבה...

ועוד ארבעה מופיעים בלשון הכתוב, שניים בכל מחצית, והם באים לסתור את דבריו אלו של פרעה ואת פעולותיו הנעשות בהמשך :

4. יב וכאשר יענו אתו כן ירבה

5.	וכן	יפרץ.
6.	כ	וירב העם
7.		ויעצמו מאד.

הניגוד האירוני בין דברי פרעה "פן ירבה" לבין תיאור הכתוב "כן ירבה וכן יפרץ" מובע בדברי חז"ל שהביאם רש"י בד"ה כן ירבה וכן יפרץ:

מדרשו: רוח הקודש אומרת כן: אתם אומרים 'פן ירבה' ואני אומר 'כן ירבה'.

אולם יש לשים לב לניגוד אירוני נוסף: בראש הסיפור אמר פרעה בדאגה "הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו", ובסופו מבשרנו הכתוב "וירב העם ויעצמו מאד". נמצא כי כל מאמציו של פרעה במהלך הסיפור, כל תהליך הדיכוי שהלך ונשתכלל, הלך והחמיר, לא הביאו לו כל תועלת: תהליך הדיכוי וההתעצמות הוא שניצח! התהליך הדינמי של הדיכוי התנפץ אל התהליך "הסטטי" של ההתרבות. מבחנו של ניצחון אמתי במקרא הוא ביכולת המנצח לגבור על מתנגדיו בשני סיבובים. דבר זה כשלעצמו מעיד כי הניצחון בסיבוב הראשון לא היה מקרי אלא מהותי. אולם הסיבוב השני בא ללמד על יותר מכך: תמיד הוא קשה יותר, מאתגר יותר, ועל כן מעיד על ניצחון גדול יותר. שני מחזורי הגזרות בסיפורנו מקבילים זה לזה בבירור, ומיועדים באופן כללי לשם אותה מטרה. נמצא שהמחצית השנייה חוזרת בעצם על הראשונה, אלא שהיא עושה זאת בהחמרה יתרה של אופי הגזרות שבה. ממה נובעת החמרה זו? מכישלון המחזור הראשון של הגזרות: תהליך הדיכוי של בני ישראל נותר על כנו. מבחנו של ניצחון זה של תהליך ההתרבות הפלאי לא יושלם אלא בסיבוב נוסף - בבחינה של מחזור גזרות שני, חמור מקודמו, שינסה למעט את בני ישראל בדרך אקטיבית. רק עם כישלונם של תהליך הגזרות במחזור השני יוכח סופית ניצחונם של המנצח הנסתר העומד מאחרי תהליך הדיכוי המדהים, הבלתי ניתן לריסון ולהפסקה.

ח. הקבלת המחציות ושאלת זהותן של המיילדות

חשיפת המבנה של סיפורנו מעניקה לנו גם רווחים נוספים בהבנתו, ונציג כאן שני רווחים כאלה, האחד בתחום הפשט והאחר בתחום הדרש.

מחלוקת נושנה היא בין המפרשים האם היו המיילדות שפרה ופועה מזרע ישראל, או שהיו בנות העם המצרי, שתפקידן להיות "מיילדות" (את העבריות). סיכום מפורט של מחלוקת זו, והכרעה מנומקת בטוב טעם ודעת נמצאים בעיונה של נחמה ליבוביץ ע"ה "המיילדות" (עמ' 29-33).

האם מבנה סיפורנו תומך באחת הדעות? נדמה שהקבלת המחציות רומזת בבירור לתשובה חיובית. מימוש הגזרה בשלב א בכל מחצית מופקד בידי "בעלי תפקידים", ואילו בשלב ב הוא מועבר מידם של בעלי התפקידים לידי כל העם המצרי. ובכן, מי הם המקבילה למיילדות במחצית הראשונה של סיפורנו? הרי הם "שרי המסים". ומה אלו האחרונים מצריים היו ללא ספק, אף הן - המיילדות - מצריות היו. טיעון דומה, המסתמך על לשון הכתוב (ולא על מבנה הסיפור) השמיע בעל "מקרא כפשוטו": "ממה שנאמר (בפסוק כב) 'ויצו פרעה לכל עמו' משמע שהיו המיילדות מצריות, לפי שלא ייפול לשון 'כל עמו' אלא כשהיו המיילדות גם הן מעמו". ראייה לשונית זו מתחזקת כשאנו בוחנים את הדמיון בין המעבר משלב א של הגזרה לשלב ב שלה במחצית הראשונה לבין זה שבמחצית השנייה. ועוד בהקשר למיילדות: התקשו המפרשים בשאלה: הייתכן ששתי מיילדות תספקנה לכל נשות בנות ישראל? ראבי"ע בפירושו הארוך עונה על כך:

שרות היו על כל המיילדות... **לתת מס למלך** מהשכר [הנגבה מן הנשים היולדות], וככה ראיתי היום במקומות רבות.

אף אנו ראינו במחצית הראשונה של סיפורנו כי המקבילים ל**שרות** שעל כל המיילדות, שתפקידן **לתת מס למלך**, הם "**שרי המסים**". אלא שהללו גובים מס למלך מכוח העבודה של הגברים, והללו גובות מס למלך מכוח הילודה של הנשים.

משמעות הקבלה זו בין המיילדות לבין שרי המסים למסר של הסיפור היא רבה ביותר: השוואתם הרי אינה השוואה גמורה: שרי המסים הרי שיתפו פעולה עם תכניתו של פרעה, ואילו המיילדות עשו ההפך מדבריו! נדמה שהבדל זה רומז לגודל הניצחון במחצית השנייה בהשוואה לזה שבמחצית הראשונה: כישלון תכניתו של פרעה במחצית הראשונה נבע מן הכוח הפנימי בעם, שגבר על העיוני ואפשר את המשך ההתרבות.

אולם במחצית השנייה, כאשר הגזרה אמורה לפגוע בתינוקות הנולדים, אין די בכוחו הפנימי של העם כדי לגבור על הגזרה. כאן נחוץ משהו אחר: שליחיו של פרעה לביצוע הגזרה, נשים מבנות עמו, הן עצמן חוצות את המתרס ומצטרפות אל בני ישראל, ומחזקות את תהליך ההתרבות שלהם - "ותחיינן את הילדים".

המנצח הנסתר נוחל כאן ניצחון מרשים עוד יותר כשהופך אויב לאוהב. ומכאן ההדגשה הכפולה בסיפורנו על שכרן של המיילדות "וייטב א-להים למילדת... ויעש להם בתים".

ט. הסיום הפתוח של כל מחצית ומדרשי חז"ל

ישנם מדרשים הנראים במבט ראשון רחוקים מכוונת המקרא שעליו הם נסובים. מכלל סיפורנו נראה כי גזרותיו של פרעה נכשלו כישלון חרוץ בהשגת מטרתן - למעט את העם. והנה מדרש מפורסם שרואה את הדברים קצת אחרת:

דרש ר' עקיבא: בשכר נשים צדקניות שהיו באותו הדור נגאלו ישראל ממצרים. ומה עשו? בשעה שהיו הולכות לשאוב מים הקב"ה מזמן להן דגים קטנים בכדיהן, ושואבין מחצה מים ומחצה דגים, ומוליכות אצל בעליהן ושופות להן שתי קדרות, אחת של חמין ואחת של דגים, ומאכילות אותן ומרחיצות אותן וסכות אותן ומשקות אותן ונזקקות להם בין שפתיים... וכיוון שמתעברות באות לבתיהן.

(סוטה י"א, ב; שמות רבה א', יב)

על פי מדרש זה מתברר כי גזרת פרעה כמעט והשיגה את מטרתה, ורק בזכות יזמתן ופעילותן של הנשים ניצל עם ישראל והמשיך להתרבות. זאת מניין? הרמז לכך נמצא ב'סיום הפתוח' שבסוף המחצית הראשונה של סיפורנו. השלב השני של גזרת העבודה אינו מסתיים בכישלון כמו השלב הראשון. משמע כי עבודת הפרך אכן שברה את רוח הגברים: היא מיררה את חייהם והפקיעה מהם את יצר הקיום וההמשכיות. פרעה נחל הצלחה. אולם אם כך מה צורך בגזרת המתת התינוקות? כאן בא המדרש להשלים את מה שנראה כסתירה: אמנם גזרת עבודת הפרך השיגה את מטרתה ביחס לגברים, אולם הנשים הצילו את המשך הקיום הלאומי ברוב תושייה. ושוב אנו קוראים במדרש:

עמרם גדול הדור היה. כיוון שגזר פרעה הרשע 'כל הבן הילוד היארה תשליכהו' אמר: לשווא אנו עמלים. עמד וגירש את אשתו. עמדו כולן וגירשו את נשותיהן. אמרה לו בתו: אבא, קשה גזרתך יותר משל פרעה. שפרעה לא גזר אלא על הזכרים ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקבות. פרעה לא גזר אלא בעולם הזה, ואתה בעולם הזה ובעולם הבא. פרעה הרשע ספק מתקיימת גזרתו ספק אינה מתקיימת, אתה צדיק בוודאי שגזרתך מתקיימת... עמד והחזיר את אשתו, עמדו כולן והחזירו את נשותיהן. (סוטה י"ב, א; שמות רבה א, יט).

אגדה זו נתלית אמנם בפסוק "וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי", אך גם היא מניחה שגזרתו של פרעה כמעט והצליחה למנוע את בני ישראל להמשיך ולהתרבות, אלמלא בתו של עמרם ששינתה את החלטת אביה ואגב כך גם את החלטתם של שאר הגברים. מניין זאת? גם כאן התשובה היא ב'סיום הפתוח' של סיפורנו: שלא כמו בשלב א של גזרת המתת הבנים, שם נאמר "וירב העם ויעצמו מאד", נותר שלב ב ללא המשך. משמע אפוא שהוא אכן הצליח להשפיע על התרבות העם שתיפסק. מאידך, בא הסיפור הבא ומעיד על ההפך: איש מבית לוי נושא לאישה את בת לוי, והאישה הרה ויולדת בן למרות הגזרה. כיצד נכלכל סתירה זו? בא המדרש ומשלים גם כאן: אכן גזרת פרעה השיגה את מטרתה ביחס לגברים, אולם תושייתה של נערה אחת הצילה את המצב. שיקומה של משפחה אחת והחזרתה למעגל ההתרבות אכן מסמלות תהליך לאומי כללי של התגברות על אימת הגזרה והמשך החיים והקיום.